

“NUTQIDA BUZILISHLARI BO‘LGAN BOLALARNING SHAXS VA SHAXSLAR ARO MUNOSABATI XUSUSIYATLARI”**Kirgizaliyeva Muxlisaxon**

Andijon davlat pedagogika instituti

Maxsus pedagogika (logopediya)

yo'nalishi magistr talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqola nutq buzilishlari (masalan, dizartriya , duduqlanish, fonologik buzilishlar) bo‘lgan maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning shaxsiy rivojlanish xususiyatlari hamda ijtimoiy-shaxslararo munosabatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot nutqiy qiyinchiliklarning bolaning o‘z-o‘zini anglash, emotsional barqarorlik va tengdoshlar bilan integratsiya darajasiga ta’sirini o‘rganadi.

Kalit so‘zlar: Nutq, shaxs, shaxslar aro munosabat, salbiy va ijobiy munosabatlar.

Abstract: This article aims to analyze the personal development characteristics and socio-interpersonal relationships of preschool and primary school children with speech disorders (e.g., dysarthria, stuttering, phonological disorders). The study examines the impact of speech difficulties on the child's self-awareness, emotional stability, and level of integration with peers.

Keywords: Speech, personality, interpersonal relationships, negative and positive relationships.

Аннотация: Целью данной статьи является анализ особенностей личностного развития и социально-межличностных отношений детей дошкольного и младшего школьного возраста с речевыми нарушениями (например, дизартрией, заиканием, фонологическими нарушениями). В исследовании рассматривается влияние речевых нарушений на самосознание ребенка, его эмоциональную стабильность и уровень интеграции со сверстниками.

Ключевые слова: Речь, личность, межличностные отношения, негативные и позитивные отношения.

KIRISH.

Nutq – shaxsning asosi bo‘lib, nafaqat muloqot vositasi, balki fikrlash, kognitiv rivojlanish va shaxsning shakllanishi uchun ham fundamental ahamiyatga ega. Bolalarda nutq buzilishining (masalan, dislaliya, duduqlanish, dizartriya) mavjudligi ularning hayotining barcha jabhalariga, ayniqsa emotsional holati va ijtimoiy o‘zaro ta’siriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Bu bolalar o‘z fikrlarini to‘liq ifoda etishda

qiynalishlari sababli, kattalar va tengdoshlar tomonidan tushunilmaslik holatlariga ko‘proq duch kelishadi. Bunday doimiy muloqot muammolari ularning shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, o'ziga bo'lgan ishonchni pasaytiradi va ijtimoiy chekinishni keltirib chiqarishi mumkin.

Maqolaning maqsadi: Nutq buzilishlari bo'lgan bolalarning shaxsiy va shaxslararo munosabatlari xususiyatlarini psixologik-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish, ularning ijtimoiy adaptatsiyasini yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar berish.

ASOSIY QISM.

Shaxs haqida tarif berishganda, rus psixologi S.Y. Rubinshteyning fikrlariga to'xtalmoq kerak. Olimning ta'kidlashicha, odam o'zidagi takrorlanmas xususiyatlarga ko'ra individualdir. Odam o'z atrofida qilargalarga, borliqqa bo'lgan ongli munosabati, uning biror bir faoliyat bilan shug'ullanishi esa uning shaxs ekanligidan dalolat beradi. Shaxs odamning atrofiga bo'lgan munosabatlarini va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatini belgilaydi. Odamning atrof-muhitga bo'lgan munosabatlari uning dunyo qarashida, ishonchlarida va boshqalarga bo'lgan munosabatlarida eng muhimi, uning faoliyatida ifodalanadi. Demak, shaxs — bu ongga ega bo'lgan, ma'lum ijtimoiy- iqtisodiy formatsida yashaydigan, ma'lum bir faoliyat bilan shug'ullanadigan odam individir. Shaxs xususiyatlari ruhiy jarayonlarining kechishiga ta'sir etadi. Shaxsning yo'nalganligi, qiziqishlari va boshqalar barcha ruhiy jarayonlariga tanlanganlik tabiatini kasb etadi. Shaxs xususiyatlari atrof-muhitni aks ettirishda ham ahamiyatga ega. Masalan, ayrim odamlar atrof-muhitni oson va tez idrok etsalar, boshqalar esa atrof-muhitni eshituv, harakat va boshka analizatorlar yordamida idrok etadilar. Ruhiy jarayonlarni kechishi va shaxsning ruhiy xislatlari va holatlariga oliy asab tizimining tipologik va temperament xususiyatlari (hol yerik, sang vinik, fiyegmatik, melanholik) ta'sir etadi, shuningdek, bu xususiyatlar insonning xulq-atvorida, odam faoliyati obrazida, xissiy-iroda jarayonlarining o'ziga xos xususiyatlarida aks etadi. Inson oliy asab tizimi faoliyatining tipologik xususiyatlari bir butun holda nomoyon etib, insonning o'ziga xos ichki dunyosini yoki xarakterini tashkil etadi. Shaxs o'zini anglash xususiyatlariga ega. Katta yoshli odam atrofida xayotni bilish va bo'layotgan voqea-hodisalarni baholash bilan cheklanmay u o'zligini anglab, o'z xulqini, rejalarini, faoliyatini baholaydi. Shaxs o'z faoliyatini boshqarish xususiyatiga ega. Bu bolalar o'z fikrlarini to'liq ifoda etishda qiynalishlari sababli, kattalar va tengdoshlar tomonidan tushunilmaslik holatlariga ko'proq duch kelishadi. Bunday doimiy muloqot muammolari ularning shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, o'ziga bo'lgan ishonchni pasaytiradi va ijtimoiy chekinishni keltirib chiqarishi mumkin. Nuqsonli bolalar o'z nuqsonini qay darajada ekanligini anglash va uning oqibatlarini ko'ra bilish darajasiga ko'ra iztirob chekadilar. Intellekti va motorikasi qo'pol buzilgan bolalar ko'proq o'z nuqsonlaridan iztirob chekadilar. Bolani o'z kuchiga ishonchsizlik tuyg'usi va xulqidagi o'zgarishlar ko'proq darajada bolaning nuqsoniga nisbatan ota-onalar va

yaqin karindoshlarining munosabatlariga bogʻliq. Ota-onalar bolaning oʻrniga barcha ishlarni bajarishga harakat qiladilar va buning oqibatida bolada tobeklik boqimandalik xislari uygʻonadi va u oʻzgalar yordamisiz biror bir faoliyatni bajara olmaydilar. Bola oʻz faoliyatiga ehtiyoj sezmaydi. Ayrim hollarda ota-onalarda, atrofdagi odamlarda bolalarga nisbatan negativ munosabatlar shakllanadi. Bolalar serebral falajida nutq nuqsonlarining darajalariga koʻra sogʻlom tengdoshlari bilan muloqotga kirishishlari mumkin. Bunday bolalarni sogʻlom aka — ukalari bilan muloqoti ularga ijobiy taʼsir etadi. Nuqsonli bolalar kamsitish, masxara qilishlarga juda taʼsirchan boʻladilar va bularning barchasi ularning xulqlarida salbiy aks etishi mumkin. Nutq buzilishlari boʻlgan bolalarning shaxsiy rivojlanishi (shaxsning oʻz-oʻzini anglash, emotsional holat, xulq-atvor) sezilarli darajada oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻladi. Nutq muloqotning asosiy vositasi boʻlgani uchun, uning cheklanganligi yoki nuqsonli boʻlishi bolaning ruhiy dunyosiga va oʻzini jamiyatda his qilishiga bevosita salbiy taʼsir koʻrsatadi. Nutq buzilishi boʻlgan bolalar asosan past oʻz-oʻzini anglash bilan ajralib turadi. Ular maktabgacha yoshdanoq oʻz nutqining tengdoshlarining nutqidan farq qilishini his qila boshlaydilar. Ayniqsa, duduqlanish kabi aniq koʻrinadigan buzilishlar bolada uyalish va xijolat tortish hissini kuchaytiradi. Boshqalar ularning nutqini tushunishga qiynalganda yoki salbiy munosabat bildirganlarida, bu bolada oʻz qadrining pasayishiga va oʻziga boʻlgan ishonchsizlikka olib keladi. Bola oʻzini kamchilikli deb hisoblaydi va bu holat keyinchalik uning barcha yutuqlari va qobiliyatlarini ham soyada qoldirishi mumkin. Oqibatda, bola oʻzining ijobiy tomonlarini anglashdan koʻra, faqat nutqiy nuqsoniga eʼtibor qaratadi, bu esa salbiy "men-obrazi" shakllanishiga zamin yaratadi. Nutqiy qiyinchiliklar bolaning emotsional sohasida jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Eng keng tarqalgan holat frustratsiya (muvaqqiyatsizlik hissi)ning yuqori darajasi. Bola oʻz fikrini yoki ehtiyojini ogʻzaki ifodalay olmaganda, ichki keskinlik va norozilik kuchayadi. Bu frustratsiya koʻpincha tashvishlanish va qoʻrquvga aylanadi. Ular yangi vaziyatlardan, notanish odamlar bilan muloqotdan yoki sinf oldida gapirishdan qoʻrqishadi. Nutq buzilishi boʻlgan bolalarda oʻrtacha meʼyordagi bolalarga qaraganda ichki taranglik va stress darajasi ancha yuqori boʻladi. Baʼzi hollarda, bu depressiv holatlar yoki apatiya (loqaydlik) shaklida namoyon boʻlishi mumkin, chunki bola oʻz nutq muammosini hal qila olmasligidan umidsizlikka tushadi. Nutq buzilishi muloqotning kompensator (oʻrnini bosuvchi) shakllari orqali xulq-atvorda namoyon boʻlishi mumkin. Bola nutq orqali oʻz ehtiyojini qondira olmaganida yoki gʻazabini chiqara olmaganida, u jismoniy harakatlar yoki tajovuzkor xulq-atvorga murojaat qilishi mumkin. Masalan, gʻazabini soʻz bilan ifodalash oʻrniga, u narsalarni otishi, urishi yoki injiqlik qilishi mumkin. Boshqa bir kompensatsiya shakli esa izolyatsiya va chekinishdir. Nutq buzilishlari bor bolalar muloqotga kirishishdan qochishadi, oʻzlarini yashirishga harakat qilishadi va faqat yakka oʻzi oʻynashni afzal

ko‘rishadi. Bu esa ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi va o‘z muammosidan qochishning barqaror usuliga aylanib qolishi mumkin. Shuningdek, nutqni yengillashtirish maqsadida turli harakatlar (yuz mushaklarini tortish, imo-ishoralar) paydo bo‘lishi ham kuzatiladi.

XULOSA.

Nutq buzilishlari bo‘lgan bolalarning shaxsiy shakllanishi va ijtimoiy hayotga moslashishi og‘zaki muloqot qiyinchiliklari bilan bevosita bog‘liq. Ular nafaqat nutqiy muammolarni, balki o‘z-o‘zini anglashning pastligi, yuqori tashvishlanish va ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatishdagi qiyinchiliklar kabi ikkilamchi psixologik muammolarni ham boshdan kechirishadi. Ushbu bolalarning muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun faqat logopedik terapiya yetarli emas. Kompleks yondashuv – logoped, psixolog va o‘qituvchilarning hamkorligi hamda oila tomonidan doimiy emotsional qo‘llab-quvvatlash asosiy omil hisoblanadi. Inklyuziv muhitni yaratish va bolaning boricha qabul qilinishini ta‘minlash, ularning sog‘lom shaxs sifatida rivojlanishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Vygotsky, L. S. (1983). *Defektologiya muammolari*. (Rus tilidan o'zbekchaga moslashtirilgan manba).
2. Joni, V. A. (2018). *Logopsixologiya*. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Leung, J., & Poon, J. (2020). The relationship between speech and language difficulties and socio-emotional problems in children. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 41(4), 288-295.
4. Mamatova, D. (2022). *Bolalar nutqi buzilishining psixologik-pedagogik korreksiyasi*. Ilmiy-uslubiy qo‘llanma.
5. Shumakova, N. I. (2015). *Psixolingvisticheskiye aspekty rechevykh narusheniy u detey*. Moskva: V. Sekachev.
6. Smith, A. L., & Jones, B. K. (2019). Peer relations and social competence in children with speech-language impairment. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 50(2), 231-240.

